

BURCHTEN & KASTELEN IN EUROPA

ULRIKE SCHÖBER

Inhoud

Inleiding 10

Duitsland

Slot Augustusburg	18
Burcht Eltz	24
Slot Heidelberg	28
Burcht Hohenzollern	34
Slot Johannisburg	38
Keizerpalts Goslar	44
Burcht Lichtenstein	50
Vesting Marienberg, Würzburg	52
Slot Moritzburg	56
Slot Neuschwanstein en slot Linderhof	60
Slot Nymphenburg	68
Slot Raesfeld	74
Residentie Würzburg	78
Burcht Rheinfels, burcht Katz	84
Slot Sanssouci	88
Wartburg	96
Wilhelmshöhe, Kassel	102
Slot Wörlitz	108
Zwinger, Dresden	114

Oostenrijk

Slot Belvedere, Wenen	120
Vesting Hohensalzburg	128
Burcht Kufstein	130
Slot Mirabell, Salzburg	132
Slot Schönbrunn	138
Slot Tratzberg	144

Zwitserland

Vesting Munot, Schaffhausen	146
-----------------------------	-----

Frankrijk

Blois	148
Carcassonne	154
Chambord	158

Chenonceau	164
Druyes-les-belles-Fontaines	170
Fontainebleau	174
Quéribus, Peyrepertuse	180
Saumur	186
Versailles	192
België	
Kasteel Belœil	200
Kasteel Bouillon	204
Nederland	
Het Loo, Apeldoorn	208
Binnenhof	214
Engeland	
Blenheim Palace	218
Hampton Court Palace	224
Castle Howard, York	232
Kensington Palace	240
Longleat House	244
Montacute House	250
Strawberry Hill, Twickenham	256
Tower of Londen en Dover Castle	262
Windsor Castle	266
Schotland	
Cawdor Castle	270
Culzean Castle	272
Holyrood Palace	278
Stirling Castle	280
Zweden	
Slot Gripsholm, Mälarmeer	282
Koninklijk paleis, Stockholm	288
Denemarken	
Paleis Amalienborg	294
Polen	
Marienburg, Malbork	300

Rusland	
Tsarenpaleis Pavlovsk	306
Winterpaleis Sint-Petersburg	310
Tsjechië	
Burcht Karlstein	318
Koninklijk paleis Praag	322
Praagse burcht	328
Italië	
Castel del Monte	334
Dogenpaleis	338
Palazzo Medici-Riccardi	344
Palazzo Pitti	346
Castel Sant'Angelo	348
Castello Sforzesco	350
Slot Stupinigi	352
Monaco	
Vorstelijk paleis, Monaco	358
Spanje	
Alhambra	362
Paleis Aranjuez	372
Burcht Coca	378
El Escorial	380
Kasteel van Loarre	386
Koninklijk paleis, Madrid	390
Kasteel van Peñafiel	396
Burcht Peñíscola	400
Portugal	
Toren van Belém	402
Paleis van Queluz	404
Verklarende woordenlijst	408
Persoonsnamenregister	411
Plaatsnamenregister	414
Fotoverantwoording	416

Inleiding

Vesting, burcht, kasteel, slot, paleis – bij het horen van deze begrippen komen er allerlei associaties naar boven, herleven gebeurtenissen en belevenissen uit het verleden, uit sprookjes en uit de kindertijd, uit Hollywoodfilms en dromen. Ze gaan vergezeld van nieuwe beelden en woorden die lijken op te borrelen uit een onuitputtelijke bron: kantelen, torens en ophaalbruggen – kanonnen, bastions, ridders en hun wapenrustingen – stucwerk en marmer, bordestrappen en tuinen. De fantasie kent geen grenzen – en ze neigt ertoe dingen met elkaar te verbinden die helemaal niet bij elkaar horen. De romantiek van ridders en burchten vermengt zich met de overdadige pracht van een voornaam slot. Voor je geestesoog verschijnt een beeld in de schitterendste kleuren dat met de realiteit vaak weinig gemeen heeft.

Dit boek probeert een reëler beeld te schetsen van de wereld van burchten en kastelen. Het toont architectonische ontwikkelingen en stijlen aan de hand van zorgvuldig uitgekozen voorbeelden, het presenteert bijzondere bouwwerken die voorbeeldig in hun soort zijn, het herinnert aan de klamme kou tussen dikke muren, maar ook aan de machtsaanspraak en het zelfbewustzijn die achter barok pathos schuilgaan.

Maar in de eerste plaats moet je door dit boek zin krijgen om burchten en kastelen te gaan bekijken, zin krijgen in een korte vakantie waarbij de bezichtiging van een kasteel aanleiding of middelpunt is, zin in een uitstapje naar een oude kasteelruïne in de buurt of wat verder weg, die misschien niet zo beroemd is als de kastelen in dit boek met foto's, maar er desondanks veel overeenkomsten mee vertoont. En zin om niet uitsluitend bezienswaardigheden, maar ook de eigen omgeving, de architectuur en vooral de mensen met een frisse blik en ontvankelijk voor nieuwe indrukken tegemoet te treden – want architectuur is ook altijd expressie van de mensen en hun tijd. Dat laten vooral kastelen en paleizen nadrukkelijk zien.

Feodale architectuur in verandering

De burcht is het karakteristieke bouwtype van de middeleeuwse feodale architectuur en niet alleen in heel Europa, maar ook in het Byzantijnse rijk. Er waren in de late middeleeuwen ten minste dertigduizend burchten om de machtsaanspraken van de hogere en lagere adel te waarborgen. De geschiedenis van de kastelenbouw veranderde met de ontwikkeling van de wapentechniek, die het op haar beurt mogelijk maak-

◀ LINKS

Middeleeuwse burchten zoals de burcht Coca in Spanje dienden zowel voor het demonstreren van macht als voor verdediging en moesten met de verdere ontwikkeling van de wapentechniek voortdurend worden uitgebreid.

RECHTS

Voorbeeld van een historisch gegroeid kasteelcomplex: burcht Eltz in het Rijndal. ▶

te grotere gebieden onder het bestuur van een landsheer te brengen.

Vooraf door de introductie van het buskruit en de voortdurende verbetering van de vuurwapens in de 14e eeuw werden talrijke burchten als domicilie opgegeven en aan het verval prijsgegeven omdat ze geen veilige toevlucht meer garandeerden. Daar stond tegenover dat andere versterkt en tot vesting of representatief paleis verbouwd werden.

Deze residenties dienden niet meer voor de verdediging, maar gaven uiting aan het zelfbewustzijn van de heersers, die hun positie als gewaarborgd beschouwden en door een imposant gebouw naar buiten toe demonstreerden. Het hoogtepunt van deze ontplooiing van macht en pracht lag zonder twijfel in het absolutisme van Lodewijk XIV, de steen geworden uiting daarvan is tot op de huidige dag Versailles.

Toen de politieke macht van de Europese adel ten gunste van democratische aspiraties steeds verder afnam, werden kastelen niet meer op de traditionele wijze gebouwd. Nadat de verdedigingsfunctie allang was verdwenen, was representatie ook niet langer nodig. Het ontbrak aan de macht van individuele monarchen die deze met pracht en praal konden demonstreren. (Ook al verliepen de democratiseringsprocessen in de Europese landen verschillend, de gevolgen voor de kastelenbouw zijn dezelfde en waren in dezelfde tijd te zien.)

De kastelen uit de 19e eeuw ontstonden op basis van romantische ideeën over een geïdealiseerd ridderbeeld en de middeleeuwse kasteelromantiek. Het zijn producten van een historicisme dat naar eigen inzicht leentjebuurt speelde bij vroegere stijlperiodes, zonder eigen innerlijke noodzaak en functie. Ze hebben meestal nog maar weinig met de reële burchten in de middeleeuwen gemeen.

De burcht als verdedigingsinstrument

De voorgangers van de burchten in Europa waren de zogenoemde motten. Zo werden de houten torenconstructies genoemd die ongeveer vanaf de 8ste tot de 11de eeuw ontstonden. Ze werden rechtstreeks op een heuvel of rots gebouwd of er werd een aarden wal opgeworpen (in het Latijn 'mutta', uitgegraven aarde). De toren had een verhoogde ingang – zodat de bewoners zich erin konden verschansen –, in de meeste gevallen een uitkragende bovenverdieping en hij was door een beschermende houten palissade omringd. Aanvallers moesten de steile heuvel

eerst te voet beklimmen. Daarbij verbruikten ze al een groot deel van hun krachten, stuitten boven op de uitgeruste verdedigers van de motte en moesten met het zwaard man tegen man vechten.

Aangezien de motten door hun houten constructie zeer brandgevaarlijk waren en daarnaast door de toenemende perfectionering van de wapens spoedig niet meer voldeden, vind je er in Europa nog maar weinig overblijfselen van.

Tot de 11de eeuw domineerde een eenvoudige rechthoekige stenen constructie (donjon), die ter verdediging alleen de verhoogde ingang en soms een weermuur aan de gevaarlijkste zijde bezat. Maar ook deze eerste burchten voldeden vanaf het begin van de 12de eeuw niet meer als verdedigingswerk.

Nu brak de tijd van de klassieke middeleeuwse burchten aan, die in grote lijnen werden gebouwd volgens een beproefd stramien dat aan de specifieke eisen van het land en de topografische om-

standigheden werd aangepast. Elke burcht bestond uit verdedigingswerken, bedrijfsruimtes en een woongedeelte.

De effectieve verdediging begon met de keuze van de bouwlocatie: indien mogelijk werden burchten demonstratief op een moeilijk toegankelijke berg of zelfs rotspunt gebouwd. Zo waren ze lastig aan te vallen en maakten ze al van verre duidelijk dat er in de betreffende streek al gezagsclaims bestonden. Het pendant van dergelijke hoogteburchten zijn de laaglandburchten in het vlakke land. In de vlakten dienden sloten, wallen en muren voor de bescherming, en ook grote watervlakten en brede grachten zoals bij de waterburchten (slot Raesfeld, zie p. 74).

Het opvallendste kenmerk van de meeste burchten is de burchttoren – bij grote burchten soms twee. Deze hoofdtoren diende als uitkijkpost en als laatste toevluchtsoord, maar niet als wohntoren, want hij bezat geen woonruimtes, hooguit een verblijfsruimte voor de wachtposten met schouw en gemak. De hogergelegen ingang van de toren was via een houten trap of een plankier bereikbaar, minder vaak via een stenen trap, om de vijanden de toegang te beletten. Doorgaans werd deze toren opgetrokken uit breuksteen of eenvoudige steenblokken op het kwetsbaarste punt van de burcht of in het midden – met muren van gemiddeld anderhalf tot drie meter.

Een hoge, dikke ringmuur beschermde het gehele kasteelterrein, dat vaak werd versterkt door extra wachttorens. De laatste bestreken de onbeschermden plekken, zoals de poorten en de zijden

◀ Links

Bij de bouw van vesting Munot in Schaffhausen werd de vestingtheorie van Albrecht Dürer in praktijk gebracht: de cirkelronde fortificatie moest een verdediging rondom mogelijk maken.

die konden worden aangevallen. Als speciale poorttorens waren ze met de poort verbonden en ze bezaten vaak hordijzen of mezekouwen waardoor stenen, kokend water, olie of pek op de aanvallers konden worden gegooid of uitgegoten, maar ook water om de houten poorten te blussen als die in brand waren gevlogen. Sommige poorttorens bezitten een weergang. Als de burcht door een gracht was omgeven of door een brede kloof in de rotsen van het land was gescheiden, was er als extra veiligheidsvoorziening een ophaalbrug.

Terwijl hoogteburchten alleen al vanwege de beperkte ruimte op een rotsplateau vaak zo werden gebouwd dat de muren van de buitenste gebouwen bescherming boden, hebben burchten in het laagland bijna altijd een extra vrijstaande ringmuur.

Vrijwel allemaal bezitten ze als afsluiting aan de bovenzijde kantelen, waarachter de wachtposten ongeveer tot borsthoogte waren beschermd, of een weergang op de muur voor de verdediging – in veel gevallen werden ze ook gecombineerd. Bij sommige burchten zaten er planken tussen de kantelen die konden worden opgetrokken zodat aanvallers niet naar binnen konden kijken en er geen kogels doorheen konden vliegen. Bovendien dienden schietsleuven in muren en torens voor de verdediging. De vorm en grootte van deze muuropeningen, waardoor (kruis)bogen, haakbussen of kanonnen konden worden afgeschoten, was afhankelijk van de gebruikte wapens. De bedrijfsgebouwen werden zelden uit dezelfde grote stenen opgetrokken als muren, torens en woontoren, maar uit breukstenen, veldkeien, kiezelstenen of vakwerk. Dat was eenvoudiger en goedkoper.

Het belangrijkste voor de voedselvoorziening van de kasteelbewoners was een betrouwbare waterbron, die ook bij een belegering geen gevaar liep. Indien er geen bron was, werd een onderaardse regenput geslagen. Bovendien waren er opslagruimtes, stallen, werkplaatsen en uiteraard een keuken, die al naargelang de grootte van het complex in aparte gebouwen of alleen in speciale ruimtes ondergebracht waren. Centraal lag het woongedeelte, dat afhankelijk van de omvang, maar ook van de ontstaanstijd als donjon of als hoofdgebouw was ontworpen. Met een donjon wordt een toren bedoeld die weliswaar ook voor verdedigingsdoeleinden kon worden gebruikt, maar ter onderscheiding van de burchttoren constant werd bewoond en derhalve ook meer plaats en voorzieningen bood.

Ten opzichte van het hoofdgebouw is dit de vroegere en bescheidener variant van het wonen in burchten. Bijna altijd bevonden de voorraadkamers zich op de kelderverdieping en net als bij de burchttoren lag de ingang uit veiligheidsoverwegingen op de

Rechts

Ondanks de onderscheidende ligging midden in de onherbergzame Pyreneeën kon de katharenburcht Quéribus belegeringen niet lang doorstaan. ▶

De rust en vrede van de familiegemeenschap kregen in 1331 een gevoelige klap toen de heren van Eltz zich samen met andere vrije rijksridders tegen de territoriale politiek van keurvorst Balduin verzetten. Deze liet op een rotspunt op de tegenoverliggende helling de belegeringsburcht Trutz- of Baldeneltz bouwen – de ruïnes ervan worden langzaam door het bos overwoekerd – en viel van daaruit de Eltz-clan in hun woonburcht aan. Vuurwapens waren er nog niet en dus werden er vanuit deze gunstige positie met katapulten stenen kogels weggeslingerd. De belegering duurde twee jaar, tot de ridders van Eltz in 1336 opgaven en vrede sloten. Enkele exemplaren van deze kogels herinneren op de binnenplaats aan deze vete, het enige oorlogsconflict in de geschiedenis van de burcht. Verder wisten de burchtbewoners conflicten altijd met behulp van hun diplomatieke vaardigheden of hun groeiende invloed te voorkomen. Zo slaagde Hans Anton zu Eltz-Üttingen, die in het Franse leger als hoge officier diende, er tijdens de Paltse Successieoorlog van 1688 tot 1697 in de burcht voor verwoesting te behoeden. Daarentegen werden talrijke andere burchten in het Rijnland wel verwoest.

Bij de bouw van de burcht moesten de ridders van Eltz uitgaan van de geografische omstandigheden van de circa zeventig meter hoge rotspunt, waarvan het ovale plateau het fundament van de burcht vormt. Op een relatief kleine ruimte werden soms wel honderd familieleden gehuisvest. Daarom ontstond een ringmuurburcht, waarbij de afzonderlijke gebouwen zo dicht op elkaar werden gebouwd dat de achterzijde ervan de functie van een ringmuur kreeg.

Het 'Rübenacher Haus' uit 1472 domineert met zijn hoekige vakwerktorentjes, de eenvoudige, op twee basaltzuilen rustende erker boven de toegangspoort en de laatgotische kapelerker de architectonische gevarieerdheid van de binnenplaats. De 'Rodendorfer Häuser' ontstonden tussen 1490 en 1540. Aan de zijde van de binnenplaats is een op drie pijlers rustend gewelfd voorportaal gebouwd. Daarnaast bevindt zich in de buitenmuur een ingelegd madonnamozaïek uit de vorige eeuw. De interieurs bieden een levendige impressie van lang vervlogen tijden.

De schatten van de burcht Eltz

De keldergewelven van het Rübenacher Haus herbergen de schatkamer van burcht Eltz: een gevarieerde kunstverzameling met ruim vijfhonderd stukken uit de 12e tot de 19e eeuw die menig museum graag zou willen bezitten. Naast meesterwerken van de goud- en zilversmeedkunst en een collectie 18e-eeuws porselein uit Hoechst en Wenen bevinden zich hier curiositeiten als de Dukatenschijters of de Zwelgpartij door de drankzucht bevorderd. Alle geëxposeerde stukken waren van leden van het gravenhuis. Ze werden meestal voor dagelijks gebruik aangeschaft.

◀ Links

In een zeer krappe ruimte woonden soms wel honderd familieleden.